

Історичні науки

УДК 929:[012+930](477)"1240/1800"

Бабенко Олександр Сергійович

студент

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

**МИКОЛА ЖАРКИХ: ДО ІСТОРІЇ НАПИСАННЯ
ПРАЦІ «БІБЛІОГРАФІЯ СТАРОЇ УКРАЇНИ 1240–1800 рр.»**

Анотація. У статті висвітлено історію написання праці «Бібліографія старої України 1240–1800 рр.» 1998–2003 рр. співробітника Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури і мистецтв України М. І. Жарких. Увагу акцентовано безпосередньо на спогадах Миколи Івановича.

Ключові слова: бібліографія, Микола Іванович Жарких, Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури і мистецтв України.

Після здобуття Україною незалежності почався новий етап розвитку національної бібліографії, рупором якого стали наукові установи Відділення історії, філософії та права Національної академії наук України, зокрема: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського та Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, але сьогодні важливо також висвітлювати внесок у вітчизняну бібліографію і окремих науковців-ентузіастів, що протягом 1990-х – 2000-х рр. займалися складанням різноманітних бібліографічних робіт, однією з яких є праця «Бібліографія старої України 1240–1800 рр.» 1998–2003 рр. [4] співробітника Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури і мистецтв України Миколи Івановича

Жарких. Актуальність нашого дослідження полягає у розкритті проблематики, яка не отримала належного відображення у вітчизняній історіографії.

Серед публікацій варто виділити рецензію «М. І. Жарких. Бібліографія старої України. 1240–1800 рр.» 2002 р. в академічному часопису «Український історичний журнал» (випуск № 2) Інституту історії України Національної академії наук України кандидата історичних наук Івана Тихоновича Чернякова (старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту пам’яткоохоронних досліджень Міністерства культури і мистецтв України у 2001–2004 рр.) та доктора історичних наук Миколи Федоровича Котляра (головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України з 1996 р.), у якій науковці подають детальний опис перших сімох зошитів праці «Бібліографія старої України 1240–1800 рр.» М. І. Жарких, що були опубліковані автором у 1998–2001 рр. [2, с. 130-135].

Джерельну базу нашого дослідження склали безпосередньо праця «Бібліографія старої України 1240–1800 рр.» 1998–2003 рр. [4], її електронний варіант 2007 р. [5] (див. **рис. 1**), персональний сайт Миколи Жарких [6, 7], сайт «Знання про Україну» [8], його архів (розділ «Новини») за 2011–2021 рр. [9] та один аудіозапис (інтерв’юер – О. С. Бабенко), що був зроблений 3 січня 2021 р. у Дніпровському р-ні м. Києва (вул. Русанівська Набережна, буд. № 12, кв. № 18) [1]. Інформація про респондента: *«Звуть мене Микола Іванович Жарких. Народився я в місті Кіровоград, нині Кропивницький, в тищу дев’ятсот п’ятдесят шостому році, постійно проживаю в Києві, Русанівська Набережна»* [1, приб. 00:00:37–00:00:53]

Рис. 1. Компакт-диск від 22.08.2007 з електронним варіантом праці «Бібліографія старої України 1240–1800 рр.» 1998–2003 рр. М. І. Жарких. м. Київ, 22 серпня 2021 р., О. С. Бабенко [5]

Історію написання праці «Бібліографія старої України 1240–1800 рр.» варто вести від 1983 р., адже саме під час роботи у Інституті колоїдної хімії та хімії води імені А. В. Думанського Академії наук Української РСР (див. рис. 2) М. І. Жарких почав вести для власних потреб перелік наукової літератури з пам'яткознавства: «В 1983 році, в розпал моїх студій в теоретичній фізиці, я відчув, що моє читання з історії, архітектури і

пам’яток надто безсистемне. Я почав складати список – що варто і треба прочитати. Спочатку цей список призначався для самоосвіти, але потім план розширювався й розширювався, поки не доріс до енциклопедичного бібліографічного довідника “Україна 13–18 ст.”. Це була перша в Україні анотована історична бібліографія. Чи слід повторювати, що ніхто мене не вчив бібліографії? Тільки пізніше я познайомився з Сергієм Білоконем, Ярославом Дашкевичем та Ярославом Ісаєвичем, які значно допомогли мені в роботі над моєю бібліографією» [7]. «“Бібліографія старої України 1240–1800 рр.” – це мій особистий бібліографічний проект, котрий розпочався в 1983 році» [6].

Однією з перших праць, що привернула увагу Миколи Івановича і буквально була для нього путівником по пам’ятках архітектури на території України протягом багатьох років, підштовхнувши до подорожі у м. Острог Рівненської обл., стала «По Україні. Стародавні мистецькі пам’ятки» 1968 р. Григорія Никоновича Логвина [10]: «[...] надібав я книгу Григорія Никоновича Логвіна “По Україні”, надруковану в тищу дев’ятсот шіїсять восьмому році. Знову ж таки, я би її, можливо, ну так дивлячись і не подивився, але в неї була суперобкладинка, а на суперобкладинці була Кругла башта в Острозі. Ну, прекрасно знаєте. Ну, загальновідома. Тепер загальновідома, але тоді ж [...] нічого ще не знав. Значить, оце була башта в Острозі. Значить, вона, значить, привернула увагу. Я схопив цю книжку, взяв, почав її читати. Почитав раз, почитав другий, почитав третій. Знач, потім поробив виписки, а потім подумав: “Ну, а що? Чого б мені не подивитись самому, якщо так не поїхати?”. [...] тут власне ну путівник, не путівник, але в принципі вказівки на, куди можна... Ну, і вот, значить, я почав ходити спочатку по Києву [...]. Потім, значить, за межами Києва перша моя експедиція була якраз до Острога. Знайшов таки цей замок. Знайшов і цю башту. [...] Ну, і тобто ця книга справила величезне

враження, величезне просто враження на мене і [...] Ну, і власне спрямувала інтерес [...]» [1, приб. 00:43:04–00:44:32].

Рис. 2. Співробітник Інституті колоїдної хімії та хімії води імені А. В. Думанського Академії наук Української РСР М. І. Жарких під час роботи у одній з лабораторій установи. м. Київ, 1979 р. [7]

Джерело: <https://www.m-zharkikh.name/uk/Gallery/Portraits/1979.html>

Станом на 1983 р. список наукової літератури з пам'яткознавства М. І. Жарких нараховував близько тисячі назв різноманітних праць та джерел, тож автор вирішив створити в додаток до свого переліку картотеку: *«Так от окреслилася, значить, тема "Бібліографія старої України тринадцяте – вісімнадцяте століття"». Ну, знову ж таки тепер я бачу, що, можливо, воно й не зовсім, так би мовити, ну з нинішньої точки зору цей період ділю на два, але ширяти ще це вже до безкінечності було би. Вот, так що ну зупинився я на цьому. Це десь був вісімдесят третій рік, коли я почав більш менш збирати систематично. Ну, і дивлюсь уже біля тисячі цих назв. Значить, почав переносити їх на картки, на перфокарти. Вот, ну друкувались на машинці [...]. Така вот картотека була»* [1, приб. 00:57:07–00:57:56]. *«Ідея створення бібліографії виникла у мене у 1982 році, з 1983 року розпочалось систематичне нагромадження матеріалів для неї. База даних [...] функціонувала у вигляді паперової картотеки. Картки писались на друкарській машинці, записи іноземними мовами – частково від руки. Картотека складалась із систематичного покажчика і покажчика авторів (ідеалом на той час слугував каталог Центральної наукової бібліотеки АН УРСР)»* [5].

У 1993 р. Микола Іванович написав комп'ютерну програму «Адміністратор каталогу», за допомогою якої вся паперова картотека була перенесена в електронну базу даних і знищена автором у зв'язку з втратою актуальності: *«В 1992 році у мене з'явилась змога працювати на персональному комп'ютері. Він був негайно залучений до реалізації цього бібліографічного проекту. Була запроектована і написана спеціальна програма (Адміністратор каталогу) для управління бібліографічними матеріалами. [...] "Адміністратор каталогу" був на час свого створення (1993 р.) передовою за специфікаціями програмою [...] З точки зору логіки "Адміністратор каталогу" підтримував чотири індексних файли: систематичний, авторський, географічних назв та діячів. [...] Так чи*

інакше, в 1993 році програма була відлагоджена і почалося перенесення паперової картотеки (на той часдесь 14 тисяч записів) в комп'ютерну базу даних. Після закінчення цієї роботи паперова картотека, яка займала немалу шафу, була знищена» [5].

Варто справедливо зауважити, що за освітою М. І. Жарких кандидат хімічних наук (захистив дисертацію на тему: «Теорія нерівноважних електроповерхневих явищ в концентрованих слабозаряджених дисперсних системах» у Ленінградському ордена Леніна і ордена Трудового Червоного Прапора державному університеті імені А. О. Жданова у 1983 р. [7]), тож не дивно, що Микола Іванович під час роботи над своєю бібліографією іноді радився з Сергієм Івановичем Білоконем, Ярославом Романовичем Дашкевичем та Ярославом Дмитровичем Ісаєвичем: «Вот, а знайомство з Сергієм Івановичем Білоконем, значить, ну тобто входження в світ уже, знайомство з представниками гуманітарних наук, сталося у тища дев'ятсот вісімдесят восьмому році. Це українознавчий клуб "Спадщина". [...] Сергій Іванович Білокінь був одним із ініціаторів цього українознавчого клубу, і там я з ним познайомився. Вот, і ми, значить, ну вели розмови на теми не тільки історії, але й на теми історичної бібліографії. Вот, ну і певну користь звичайно він мені приніс, [...] і з ним ми товаришуємо досі, [...] і, значить, ведемо там спільну роботу. [...] Обмінюємось, значить, інформацією. Так що це триває от уже, значить, ну тридцять два роки [...]» [1, приб. 00:59:16–01:00:52]. «Ну, і на засідання українознавчого клубу "Спадщина" приїждав, запрошувався зі Львова Ярослав Романович Дашкевіч. [...] Вот, ну і, значить, з паном Дашкевічем я познайомився теж на засіданнях клубу "Спадщина", тобто це був той самий вісімдесят восьмий рік. [...] Ну, і з ним ми теж спілкувалися далі на всякі теми і обмінювалися виданнями. Там, значить, він допомагав мені. Ну, і допомога була, тобто міг на нього числити, як на старшого товариша, який міг би мені в чомусь порадити» [1, приб. 01:00:54–01:02:28]. «Ну, і з Ісаєвичем я теж... І до нього

колись там заходив в інститут, коли приїхав до Львова, і, значить, і він, значить, цікавився постійно моєю роботою, вот. Ну, і, значить, обмінювалися. Він давав, допомагав мені з різними з літературою, з показчиками, значить, знову ж таки, вот. Ну, тобто всім, окрім матеріальної, всіма видами допомоги. Ну, але це було важливо. Це було надзвичайно важливо, значить» [1, приб. 01:06:38–01:07:06].

У 1995 р. М. І. Жарких йде з посади старшого наукового співробітника Інституту біологічної хімії НАН України і починає працювати у новоствореному Валерієм Павловичем Дудкіним Науково-дослідному інституті пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури і мистецтв України: *«Значить, в дев'яносто п'ятому році я був старший науковий співробітник Інституту біологічної хімії, вот. Ну, і в принципі, значить, в цьому інституті я досяг ну потолка можливостей. Ті мої колеги, які залишилися там працювати, вони й зараз перебувають на тих самих посадах: старший науковий співробітник, або там хто ще не, вот... Значить, ну, мені здавалось, на той час здавалось, що я можу щось більше, що я щось хочу... Ну, і тому, коли мій знайомий, значить, Валерій Павлович Дудкін подзвонив мені, сказав, що, вот організую я такий інститут, вот... Ну, я подумав, що можливо це можливість для мене, значить, реалізувати свої, ну звести до купи кілька своїх зацікавлень: пам'ятками, комп'ютером, значить, історію, вот, ну, і зайнятись цим ділом» [1, приб. 02:22:54–02:23:50]. «З 1995 по 2004 р. я працював в Інституті пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури і мистецтв України, займаючись проблемами комп'ютеризації обліку пам'яток (і ширше – інформаційними проблемами гуманітарних наук). Тут якраз треба було бути одночасно професіоналом в фотографії, бібліографії, фізиці, історії, програмуванні і пам'ятках. Той, кому не під силу професійно оволодіти подібними багатограними навичками, не зможе розвивати цей напрямок» [7].*

Того ж 1995 р. Микола Іванович підготував у п'яти екземплярах пробний зошит (чернетку) першого тому праці «Бібліографія старої України 1240–1800 рр.»: *«Ну, і так вот воно їхало, значить, це наповнення бібліографії [...] до дев'яносто четвертого року. В дев'яносто п'ятому році було я вирішив, значить, спробувати пробний зошит [...]»* [1, приб. 01:02:28–01:02:45]. *«Знач, пробний зошит... Він робився так. Він... Це ще був голчастий принтер, вот, і на ньому, значить, надруковано було п'ять примірників, направлено, вот. Ну, і розіслано, значить, цим найвизначнішим представникам нашої гуманітарної науки [...]»* [1, приб. 01:03:46–01:04:06]. *«В 1995 році, коли база даних налічувала щось із 24 тисячі записів, я віддрукував пробний зошит і розіслав усім академікам і членам-кореспондентам Національної академії наук України пропозицію придбати його і ознайомитись із першими здобутками роботи. Академіків-гуманітаріїв виявилось 10, з них зацікавився моєю пропозицією один тільки Ярослав Дмитрович Ісаєвич»* [5].

У 1998 р. за сприяння директора НДІ пам'яткоохоронних досліджень В. П. Дудкіна Микола Іванович видає перший том своєї бібліографії: *«В 1998 році база даних зросла до 32 тисяч записів. Велику й дієву зацікавленість у проекті виявив Валерій Павлович Дудкін (на той час директор Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень). Завдяки його допомозі в цьому році вийшов у світ перший зошит друкованої версії покажчика»* [5]. *«Станом на 1998 рік база даних проекту налічувала понад 40 тис. записів, і я вирішив, що треба виходити з нею на люди. Адже ми знаємо, що бази даних мають тільки початок і продовження, а не мають кінця, хіба не так? Коли я розповів про цю мою затію Дудкіну, він загорівся ідеєю надрукувати цей покажчик як видання ІПД. Для Інституту це була позапланова робота, off topic, як нині модно говорити, і Дудкін узявся за неї мабуть тому, що хотів зміцнити становище Інституту таким поважним виданням, яке не здужали підготувати профільні*

установи: Державна історична бібліотека, Інститут історії, Інститут археографії, Інститут українознавства...» [6].

Загалом протягом 1998–2003 рр. М. І. Жарких опублікував 10 зошитів (у 8 томах) праці «Бібліографія старої України 1240–1800 рр.» (див. **рис. 3**): «1. Допоміжні науки історії України. 2. Письмові джерела. 3. Загальні праці. 4. Внутрішня історія. 5. Біографії історичних діячів. 6. Зовнішня історія. 7. Історичне краєзнавство. 8. Історія суміжних з Україною земель. 9. Історія культури. 10. Історична белетристика» [3]. «[...] була видана в от такому вигляді вона паперовому. Це дев'яносто восьмий рік перший зошит. Ну, скажу одразу, в мене [...] паперових було вісім цих вот книг. Десять зошитів у восьми книгах [...], але у мене цього паперового комплекту нема. Він розійшовся, [...] і після того [...] було видання це на компакт-диску [...] (див. **рис. 1**)» [1, приб. 01:09:18–01:09:56]. «Значить, практичні кроки доводилось робить самому, [...] і останній вот сьомий, значить, восьмий, дев'ятий, десятий зошити були видані уже моїм власним коштом, [...] тому що ну інакшої можливості не було [...]» [1, приб. 01:12:14–01:12:31]. «В дві тисячі третьому році було видано [...] останню книгу: дев'ятий, десятий зошити [...]. Ну, поповнення бібліографії [...] припинилося аж до [...] якогось дві тищі дванадцятого року, тобто поповнилась вона уже на вебсайті» [1, приб. 01:10:45–01:11:08].

У 2007 р. М. І. Жарких випустив електронний варіант праці «Бібліографія старої України 1240–1800 рр.» [5] (див. **рис. 1**), а 21 травня 2011 р. було зареєстровано доменне ім'я «uknol.info» сайту «Знання про Україну». В основу даного інтернет-ресурсу лягла бібліографія Миколи Івановича [9].

Рис. 3. Співробітник Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури і мистецтв України М. І. Жарких тримає в руках комплект своєї праці «Бібліографія старої України 1240–1800 рр.». На задньому плані – дзвіниця на Дальніх печерах, пам'ятка архітектури XVIII ст. на території Свято-Успенської Києво-Печерської лаври Української православної церкви Московського патріархату. м. Київ, 2002 р. [7]

Джерело: <https://www.m-zharkikh.name/uk/Gallery/Portraits/2002.html>

Станом на вересень 2021 р. сайт «Знання про Україну» має 8 розділів, а саме: «Новини», «Предмети», «Особи», «Географічні об'єкти», «Бібліографічні записи», «Скорочення», «Пошук», «Про проект», кожен з яких має свої особливості. Наприклад, розділ «Предмети» Микола Іванович структурно поділив за періодами історії України (варто виділити підрозділи «Археологія. Давня історія», «Київська Русь (9–13 ст.)», «Доба занепаду (13–16 ст.)», «Визвольна боротьба (16–20 ст.)», «Незалежна Україна (від 1991 р.)»), а інформація у розділах «Особи», «Географічні об'єкти» та «Скорочення» оформлена автором за алфавітним покажчиком [8].

Отже, історія праці «Бібліографія старої України 1240–1800 рр.» співробітника Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури і мистецтв України Миколи Івановича Жарких поділяється на три періоди: перший (1983–1998 рр.) – формування та виникнення ідеї, складання початкового бібліографічного списку з пам'яткознавства та паперової картотеки до нього, перенесення останньої за допомогою програми «Адміністратор каталогу» в електронну базу даних у 1993 р., підготовка кількох екземплярів пробного зошита першого тому у 1995 р.; другий (1998–2003 рр.) – безпосередньо друк 10 зошитів (у 8 томах) за сприяння директора НДІ пам'яткоохоронних досліджень В. П. Дудкіна; третій (2003 р. – до сьогодні) – випуск електронного варіанту на компакт-диску у 2007 р., запуск сайту «Знання про Україну» у 2011 р. та його подальше оформлення у сучасний вигляд.

Література

1. Аудіокасета № 1_Kyiv_Babenko Oleksandr Serhiyovych_03.01.2021.
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WhwDHmt1-OM>
2. Котляр М. Ф., Черняков І. Т., Жарких М. І. Бібліографія старої України. 1240–1800 рр. Український історичний журнал, № 2. Київ: Наукова

- думка, 2002. С. 130-135. URL:
http://resource.history.org.ua/publ/journal_2002_2_130
3. Герасимчук Лесь. Коли Академія не встигає. Газета «Президентський вісник», випуск № 8, 14-20.08.2000.
 4. Жарких М. І. Бібліографія старої України 1240–1800 рр. Книги 1-8 (зошити 1-10). Київ, 1998–2003 рр.
 5. Жарких Микола. Україна 13–18 ст. Енциклопедичний бібліографічний довідник. Систематичний покажчик. Київ, 2007 р. Компакт-диск від 22.08.2007.
 6. Жарких М. І. «Бібліографія старої України». Микола Жарких (Київ). Персональний сайт. URL: <https://www.m-zharkikh.name/uk/Miscel/HeritageDB/14.html>
 7. Микола Жарких (Київ). Персональний сайт. URL: <https://www.m-zharkikh.name/>
 8. Жарких М. І. Сайт «Знання про Україну». URL: <https://www.uknol.info/>
 9. Жарких М. І. Архів сайту «Знання про Україну». URL: <https://www.uknol.info/uk/News/Archive.html>
 10. Логвин Г. Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. К., «Мистецтво», 1968. 464 с. URL: https://www.alyoshin.ru/Files/publika/logvin/logvin_ukr_00.html